

#### 4. વિલંબિત ચુકવણીના સાધન તરીકેનું કાર્ય :

- લાંબા ગાળાની લેણાદેણા માટે નાણું એ ઉત્તમ સાધન છે. લોકોને નાણાંમાં વિશ્વાસ હોવાથી નાણાં દ્વારા દેવાની ચુકવણી સરળતાથી થઈ શકે છે. ટકાઉ વસ્તુઓ પણ લાંબા ગાળાની વપરાશથી ઘસાઈ જાય છે.

➤ તેથી એવી વસ્તુઓના માધ્યમમાં લાંબા ગાળાની  
લેણાદેણા કરવામાં આવે તોયે વસ્તુ પાછી આપવામાં  
આવે ત્યારે લેણાદારને નુકસાન અને અસંતોષ થવાની  
શક્યતા રહે છે. નાણાંના સ્વરૂપમાં કરાતી મુદતી  
ચુકવણીમાં આવો અસંતોષ થવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી,  
કારણ કે નાણાંને લાંબા સમય સુધી સંગ્રહી શકાય છે  
તેમજ તેનું મૂલ્ય પ્રમાણમાં સ્થિર રાખી શકાય છે.

➤ સહેલાઈથી યાદ રાખવા માટે નાણાંનાં કાર્યો અંગ્રેજમાં આ  
રીતે રજૂ કરી શકાય :

**Money is a matter of four functions:**

**“a medium, a measure, a standard, a store”**

અહીં,   **medium** = માધ્યમ

**measure** = માપદંડ

**standard** = (વિલંબિત ચુકવણીનું) ધોરણ

**store** = સંગ્રહક

## (2) નાણાંના ઉદ્ભવ અને વિકાસ પર ટ્રેક નોંધ લખો.

➤ વસ્તુવિનિમય પ્રથા અમલમાં હતી ત્યારે મૂલ્યના સંગ્રહ અને વિનિમયને સરળ બનાવવા નાણાંના સર્વમાન્ય માધ્યમ તરીકે પશુનો (ભારતમાં ગાયનો) ઉપયોગ શરૂ થયો.

- એતીપ્રધાન અર્થવ્યવસ્થામાં અનાજનું ઉત્પાદન થતું.  
વ્યક્તિ પોતાના વપરાશ બાદ વધતા અનાજના  
બદલામાં પશુ મેળવતો અને પશુ આપી કોઈ પણ  
જરૂરિયાત મેળવતો. આમ, ગાય, ભેંસ, ઘોડા જેવાં  
પશુઓ વિનિમયનું માધ્યમ બનતાં.
- વિનિમયના માધ્યમ તરીકે અને મૂલ્યના સંગ્રહક તરીકે  
પશુનો ઉપયોગ મર્યાદિત બન્યો.

➤ વ્યવહારમાં વધારે પશુઓને રાખવાનું અગવડલર્યું  
બન્યું, તેમનાં હેરકેરમાં પણ મુશ્કેલીઓ ઉભી થઈ,  
વળી પશુઓ બીમાર થતાં મૃત્યુ પામે. આ બધા  
કારણોથી મૂલ્યના સંગ્રહક તરીકે પશુઓનો ઉપયોગ  
કરવામાં મુશ્કેલી સર્જાઈ. તેથી કિનિમચના માધ્યમ  
તરીકે કિંમતી પદ્ધતોનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો.

- રાજશાહી વ્યવસ્થા આવતાં કિંમતી પણ્ણરોને બદલે વિનિમયના માધ્યમ તરીકે સિક્કાઓની શરૂઆત થઈ.
- લોકશાહીના ઉદભવ અને ઔદ્ઘોગિકરણે નાણાંનું સ્વરૂપ બદલ્યું.
- કેન્દ્રિય સત્તાના પીઠબળથી કાયદમાન્ય નાણાં તરીકે ચલણી નોટો અને સિક્કાઓને સર્વમાન્ય સ્વીકૃતિ મળી.

- વિનિમયના માધ્યમ તરીકે આ પ્રકારનાં આધુનિક નાણાએ ઝડપલેર સ્વીકૃતી મેળવી. મૂલ્યના સંગ્રહક તરીકે પણ આધુનિક નાણું ઘણું સકળ રહ્યું.
- બેન્કિંગ વ્યવસાયના વિકાસે બેંક નાણાંને મૂલ્યના સંગ્રહ મૂલ્યની હેરફેરને ઝડપી તેમજ સરળ બનાવી.

(3) “ખૂબ વધુ નાણું ઓછી વસ્તુઓને પકડવા દોડ  
ત્યારે કુગાવો સર્જીય છે.” - વિધાન સમજવો.

► નાણાંવાઈઓ કુગાવાને સંપૂર્ણપણે નાણાકીય  
ઘટના માને છ. તેમના મતે દેશમાં નાણાંનો  
પુરવઠી વધતાં દેશના લોકોની નાણાકીય આવકો  
વધે છે.

- દેશના લોકોની નાણાકીય આવકો વધતાં બજારમાં વસ્તુઓ અને સેવાઓની માંગમાં વધારો થાય છે, જ્યારે તેમનો પુરવઠો લગભગ સ્થિર જોવા મળે છે.
- માંગ કરતાં પુરવઠો ઓછા હોવાથી વસ્તુઓ અને સેવાઓની કિંમતમાં વધારો થાય છે. પરિણામે નાણાંનો પ્રવાહ વધુ જોવા મળે છે.

- નાણાં આધારિત કોઈ પણ અર્થતંત્રમાં વસ્તુઓ અને સેવાઓના પ્રમાણ કરતાં નાણાંનું પ્રમાણ વધી જાય ત્યારે કુગાવો સર્જાય છે.
- તેથી મેચલપ કહે છે કે, “ખૂબ વધુ નાણું ઓછી વસ્તુઓને પકડવા દોડે ત્યારે કુગાવો સર્જાય છે.”

## પ્રશ્ન 5. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વક જવાબ આપો :

- (1) સાટાપ્રથાનો અર્થ આપી સાટાપ્રથાની મર્યાદાઓ સમજાવો.
- સાટાપ્રથા એટલે વસ્તુ કે સેવાના બદલામાં અન્ય વસ્તુ કે સેવા મેળવવાની પ્રથા, જેમ કે, ઘેરૂનું ધર્તું પેદા કરી સ્વવપરાશ માટે ધર્તું રાખી વધારાના ધર્તું આપી ચોખા, કાપડ, ચંપલ વગેરે મેળવે, જ્ઞાન આપનાર શિક્ષક જ્ઞાનના બદલામાં અનાજ મેળવે.

- મોચી ચંપલના બદલામાં અનાજ, કાપડ, ઘી વગેરે મેળવે.
- સાટાપ્રથાની મર્યાદાઓ :
- સાટાપ્રથાની મુખ્ય મર્યાદાઓ નીચે મુજબ છે:
  1. દ્વિપક્ષી જરૂરિયાતોના સુમેળનો અભાવ :
- વસ્તુવિનિમય પ્રથા સરળતાપૂર્વક કરે તે માટેની અનિવાર્ય શરત દ્વિપક્ષી જરૂરિયાતોનો સુમેળ છે.

- અનેક વસ્તુઓ ઉપલબ્ધ હોવા છતાં જ્યાં સુધી દ્વિપક્ષી મેળ બેસે નહીં ત્યાં સુધી વિનિમય શક્ય બને નહીં.
- દા. ત., ઘેરૂને ઘઉંના બદલામાં વણકર પાસેથી કાપડ મેળવવું હોય અને જો વણકરને કાપડના બદલામાં ઘેરૂનું પાસેથી ઘઉં જોઈતા હોય, તો જ વિનિમય શક્ય બને છે. પરંતુ જો વણકરને કાપડના બદલામાં ખુરશી જોઈતી હોય, તો તે બંનેની જરૂરિયાતનો મેળ બેસે નહીં. પરિણામે વિનિમય થઈ શકે નહીં.

➤ જરૂરિયાતોનો દ્વિપક્ષી મેળ બેસાડવાની આ મુશ્કેલી વસ્તુવિનિમય પ્રથાની એક મોટી મર્યાદા હતી.

## 2. મૂલ્યની ચુકવણીની મુશ્કેલી :

➤ અનાજ, કાપડ વગેરે કેટલીક વસ્તુઓનું નાના એકમોમાં વિભાજન શક્ય છે. તેથી આ વસ્તુઓના વિનિમયમાં મુશ્કેલી પડે નહીં. પરંતુ ગાય, લેંસ, ટેબલ, ખુરશી વગેરે જેવી વસ્તુઓના નાના ભાગ પાડી શકતા નથી.

- તેથી આવી વસ્તુઓના વિનિમયમાં મુશ્કેલી ઉલ્લી થતી.
- દા. ત., ગાય વેચનારને ગાયના બદલામાં 100 કિગ્રા ઘઉં જોઈતા હોય, પરંતુ ખેડૂત પાસે 50 કિગ્રા ઘઉં હોય, તો તેના બદલામાં તેને અડધી ગાય મળી શકે નહીં.
- આમ, અવિભાજ્ય વસ્તુના વિભાજ્ય વસ્તુ સાથેના વિનિમયમાં મૂલ્યની ચુકવણી મુશ્કેલ બનતી.

- વળી, વાર્ણન, ધોબી, વૈદ વગેરેની સેવાઓની કામગીરીનું મૂલ્ય ચૂકવવું પણ ખૂબ મુશ્કેલ પડે છે.
- 3. મૂલ્યના સંગ્રહની ચૂકવણી :
  - પહેલાં પશુધન મહત્વનું હતું. પરંતુ દરેક પશુનું ચોક્કસ આયુષ્ય હોય છે. તેથી આ પશુધન તે સ્વરૂપે અમુક સમય સુધી જ સંગ્રહી શકાય છે. ફાધ, ધી, શાકભાજી જેવી નાશવંત વस્તુઓનો સંગ્રહ થઈ શકે નહીં.

- લાંબા ગાળે અનાજ સડી જતું હોય, તો તેનો સંગ્રહ લાંબા સમય સુધી શક્ય ન બને.
- આમ, મોટા ભાગની વસ્તુઓને ભવિષ્યમાં વિનિમય કરવાના હેતુથી સંપત્તિરૂપે સાચવી રાખવાનું અશક્ય કે અગવડબર્યું બનતું. મૂલ્યના સંગ્રહની આ મુશ્કેલીને કારણે વસ્તુવિનિમય પ્રથા કાળકમે પડી ભાંગી અને નાણાંપ્રથા અસ્તિત્વમાં આવી.

#### 4. મૂલ્યના સર્વસામાન્ય માપદંડનો અભાવ :

➤ વસ્તુવિનિમય પ્રથામાં જેમ જેમ વિનિમયના વ્યવહારો વધવા માંડ્યા તેમ તેમ વસ્તુઓનું મૂલ્ય માપવાના સર્વસામાન્ય માપદંડની જરૂરિયાત ઉલ્લી થઈ. આ પદ્ધતિમાં વસ્તુઓ નાણાં તરીકે કામ કરતી હોવાથી દરેક વસ્તુ સાથેના વિનિમયમાં મૂલ્યનો માપદંડ બદલાતો રહે છે.

➤ દિ. ત., ઘેરૂનું બાજરી આપીને સુથાર પાસેથી હળ  
ખરીદવા માગતો હોય, તો બાજરીનું મૂલ્ય હળની રીતે  
નક્કી થાય અને ત ઘેરૂનું સુથાર બંનેને માન્ય  
રહેવું જોઈએ. એ જ રીતે ઘેરૂનું બાજરી આપીને કુંભાર  
પાસેથી માટીનાં વાસણો લેવા માગતો હોય, તો બાજરીનું  
મૂલ્ય માટીનાં વાસણોની રીતે નક્કી થાય અને ત બંનેને  
સ્વીકાર્ય હેવું જોઈએ.

➤ આમ, વિનિમય વ્યવહારો ગુંચવાડાભર્યા અને અગવડભર્યા બની ગયા. વળી, કોઈ વ્યક્તિની અન્ય વસ્તુ મેળવવાની તીવ્રતા અને ગરજ વસ્તુનું મૂલ્ય નક્કી કરવામાં નિર્ણાયક બને છે. દા. ટ., ખેડૂતને જો ઘઉંના બદલામાં કાપડ મેળવવાની ગરજ વધુ હોય, તો કાપડના એક એકમના બદલામાં વધુ ઘઉં આપવા પડે છે.

➤ આમ, મૂલ્ય માપવા માટેના સર્વસામાન્ય માપદંડના અભાવે વિનિમય વ્યવહારો અગવડભર્યા અને મુશ્કેલ બની ગયા. વસ્તુવિનિમય પ્રથાની ઉપર દર્શાવેલ મર્યાદાઓને લીધે પડતી અગવડોને નિવારવા માટે માનવીએ હિતિહાસના એક અત્યંત મહત્વના તબક્કે એક માધ્યમ તરીકે 'નાણાં'ની શોધ કરી. નાણાંની શોધ માનવીની કંતિકારી શોધો પૈકીની એક શોધ ગણાય છે.

(2) કુગાવાનો અર્થી આપી તેનાં કારણો ચર્ચો.

- કુગાવો એટલે ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓની કિંમતોમાં થતો સતત વધારો.
- વસ્તુ કે સેવાની કિંમત નક્કી કરનારાં બે મુખ્ય પરિબળો છે :
- (1) માંગ અને (2) પુરવઠો.

➤ તેણી કુગાવામાં થતાં કિંમતના વધારા માટે મુખ્યત્વે માંગ અને પુરવઠો આ બે પરિબળો જ જવાબદાર છે. આમ, કુગાવાનાં બે મુખ્ય કારણો છે : 1. માંગમાં વધારો અને 2. ખર્ચમાં વધારો.

### 1. માંગમાં વધારો :

➤ જો વસ્તુની માંગ વધે ત્યારે વસ્તુનો પુરવઠો ન વધે અથવા ખૂબ નીચા દરે વધે તો વસ્તુની કિંમતમાં વધારો થાય છે.

- અર્થતંત્રમાં માંગમાં થતા વધારાને કારણે જો કુગાવો સર્જીય, તો તેને માંગપ્રેરિત કુગાવો કહે છે.
- વસ્તુની માંગમાં વધારો થવાનાં કારણો નીચે મુજબ છે:
  - (i) નાણાંના પુરવઠામાં વધારો :
- કુગાવો નાણાકીય ઘટના છે. તેથી નાણાંનો પુરવઠો વધતાં દેશના લોકોની નાણાકીય આવકો વધે છે. પરિણામે વસ્તુઓ અને સેવાઓની માંગ વધે છે.

- જો વસ્તુનો પુરવઠો લગભગ સ્પિર હોય, તો વસ્તુઓ અને સેવાઓની કિંમતોમાં ઘણો વધારો થાય છે.
- આમ, અર્થતંત્રમાં વસ્તુઓ અને સેવાઓના પ્રમાણ કરતાં નાણાંનું પ્રમાણ વધી જય ત્યારે કુગાવો સર્જાય છે.
- મેચલપના મત, “ખૂબ વધુ નાણું ઓછી વસ્તુઓને પકડવા દોડે ત્યારે ફગાવો સર્જાય છે.”

## (ii) સરકારના જહેર ખર્ચમાં વધારો :

➢ દેશના આર્થિક વિકાસ માટે સરકારી મૂડીસર્જન, પાયાની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવી, રોજગારીની તકો વધારવા માટે જહેર ખર્ચ કરે છે. પરિણામે નાણાંનો પુરવઠો વધતાં લોકોની નાણાકીય આવક વધે છે અને વસ્તુઓ તેમજ સેવાઓની માંગ વધતાં ભાવસપાટીમાં વધારો થાય છે, જેને લીધે કુગાવો સર્જય છે.

### (iii) વસ્તીવધારો :

- સતત વધતી વસ્તી રોજિંદા વપરાશની ચીજવસ્તુઓની માંગમાં વધારો કરે છે.
- વધતી વસ્તીની માંગ પૂરી ન થતાં ભાવસપાટીમાં વધારો થાય છે, જે કુગાવો સર્જે છે.

➤ વસ્તી સ્થિર હોય પરંતુ તેની આવકોમાં વધારો શાય તોપણ વસ્તુની માંગ વધતાં ભાવસપાટીમાં વધારો થતાં કુગાવો સર્જીય છે.

## 2. ખર્ચમાં વધારો :

➤ કિંમતને અસરકર્તા બીજું પરિબળ પુરવઠો છે. ઉત્પાદન ખર્ચમાં વધારો શાય તો વસ્તુના પુરવઠાનું પ્રમાણ ઓછું થતાં વસ્તુઓની કિંમતમાં વધારો શાય છે.

- જેમ કે, ઉત્પાદન માટે જરૂરી કાચો માલ, થંત્રો, વીજળી, પાણી, શ્રમિકોનાં વેતન, વાહનવ્યવહાર વગેરેના ખર્ચમાં વધારો થવાને કારણે વસ્તુઓ કે સેવાઓની કિંમતોમાં વધારો થાય છે અને તે કારણે કુગાવો સર્જાય છે.
- ખર્ચ વધવાને કારણે સર્જાતા કુગાવાને ખર્ચપ્રેરિત કુગાવો કહે છે.

### 3. કુગાવાનાં અન્ય કારણો :

➤ કુગાવા માટેનાં બે પરિબળો માંગમાં વધારો અને  
ખર્ચમાં વધારો જ છે. પરંતુ તેમને અસર કરતાં  
અન્ય પરિબળો પણ કુગાવા માટે કારણભૂત છે, જે  
નીચે મુજબ છે :

## 1. સરકારની કરવેરા નીતિ :

➤ સરકારની કરવેરા નીતિમાં જો વેરાના દર ઊંચા હોય તો  
તને કારણે ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓની કિંમતોમાં  
વધારો થાય છે અને ઉત્પાદન ખર્ચમાં પણ વધારો થાય  
છે. આમ, કરવેરાના ઊંચા દર કુગાવા માટે જવાબદાર  
બને છે.

## 2. આયાતી વસ્તુની કિંમતમાં વધારો :

- દેશની વસ્તીની માંગને પહોંચી વળવા કેટલીક વસ્તુનો  
પુરવઠો તેની આયાત કરી પૂરો પાડવામાં આવે છે.  
આવી આયાતી વસ્તુના ભાવ વધતાં બીજુ વસ્તુઓના  
ભાવ પણ વધે છે અને તે કુગાવા માટે જવાબદાર બની  
શકે.

➤ જેમ કે, ભારતમાં પેટ્રોલિયમ પેદાશના 70 %  
જેટલો પુરવઠો આચાત કરી પૂરો પાડવામાં આવે  
છે. જો આંતરરાષ્ટ્રીય બજારમાં ફૂડ ઓઇલના ભાવ  
વધે તો પેટ્રોલ-ડીજલના ભાવ વધે છે, જેને  
પરિણામે અન્ય અનેક ચીજવસ્તુના ભાવ વધે છે.

### 3. ઉત્પાદન માટે જરૂરી સાધનોની અછત :

➤ ઉત્પાદન માટે જરૂરી કાચો માલ, વીજળી કે અન્ય બાબતની અછત ઉભી થાય છે ત્યારે તેમના ભાવમાં વધારો થતાં ઉત્પાદન ખર્ચ વધે છે. જો આવી અછત લાંબા ગાળાની હોય, તો તે કુગાવા માટે જવાબદાર બને છે.

Thanks



For watching